

Egy botanikus alkirály és társai

A zirci Ciszterci Apátságából származó,
eddig azonosítatlan portrék meghatározása

RAINER PÁL

Az 1952/1953-as államosítás során Vajkai Aurél veszprémi múzeumigazgató mintegy 25–30 darab festményt gyűjtött be a zirci Ciszterci Apátságából a Bakonyi (napjainkban Laczkó Dezső) Múzeumba. A képek Képzőművészeti Gyűjteményünkbe kerültek. Vallásos tárgyú ábrázolások és egyházi személyek mellett világi jelenetek és személyek is akadnak közöttük. Miután a néprajzkutató Vajkai érdeklődése teljesen más szakterületekre terjedt ki és a Képzőművészeti Gyűjtemény kezelői is teljesen eltérő irányultságúak voltak, ezért a képek egy része, azóta is meghatározatlan, azonosítatlan maradt. A közelmúltban azonban néhány alkotást sikerült közülük azonosítanom.

József nádor arcképét (53.19.23. ltsz., 62x73 cm) nem volt nehéz felismerni, hiszen róla számos ábrázolás maradt és ezek – legalábbis részben – eléggé ismeretesek, számos helyen publikáltak, könnyen elérhetőek. A nádort rendszerint magyar öltözetű¹ cs. kir. tábornoki egyenruhában (pl. Peter Krafft osztrák művész (1780–1856) olajfestményén, 1820, Magyar Nemzeti Galéria), vagy huszár ezredesként, ezredtulajdonosként² ábrázolták, bár ismeretesek civil ruhás³ képei is. Barabás Miklós híres festményén pedig a Szent István Rend ékruhájában látható a nádor.⁴ József nádor

¹ A cs. (és) kir. Hadseregben a XVIII. század derekától 1918-ig azok a tábornokok, akik magyar honosak voltak, vagy huszár ezredesből léptek elő tábornokká az általános tábornoki egyenruha mellett, ú. n. magyar öltözetű tábornoki egyenruhát is viselhettek. Az általános tábornoki öltözet ruhadarabjai európai (német) jellegűek, a magyar öltözetű huszár, magyar jellegűek voltak. Mindkét öltözetnek létezett dísz és szolgálati változata.

² Pl. BACHÓ 1930. 28–29. oldal közötti színes képmelléklet.

³ Pl. Einsle, Anton (1801–1871) osztrák művész olajfestménye.

⁴ GÖDÖLLE–PALLOS 2014. 216. V-46. színes ábra.

két huszár ezrednek is tulajdonosa volt. Az 1743-ban felállított (későbbi cs. kir. 2.) huszárezrednek 1795-től 1847-ig (haláláig), az 1800-ban felállított cs. kir. 12. huszár ezrednek pedig alapításától szintén haláláig.⁵

A 2-es „József huszárok” világoskék egyenruhát (dolmány, mente, nadrág) és vörös csákót, a 12-es „Nádor huszárok” világoskék, 1803-tól búzavirágkék egyenruhát (dolmány, mente, nadrág) és fekete csákót viseltek. A 2-esek gombjai sárga, a 12-esek gombjai fehér színűek voltak. Ennek megfelelően a 2-esek tisztjei egyenruhájukon arany színű zsinórozást és süjtásokat, a 12-esek tisztjei pedig ezüst színű zsinórozást és süjtásokat viseltek.⁶ A fentiek alapján – bár a zirci portré csákó nélkül, hajadonfőtt ábrázolja a nádort – eldönthető volt, hogy, itt a 2-esek ezredtulajdonosaként ábrázolták. Nyakában az Aranygyapjas Rendet, dolmányán az 1795-ben elnyert⁷ Szent István Rend nagykeresztjének váll szalagját, mentéjén a nagykereszt csillagát viseli.

József nádor, mint a cs. kir. 2. „József huszárok” ezredtulajdonosa

József nádor Szent István Rend nagykeresztjének csillaga (Az előbbi festmény részlete)

(Megjegyzem, hogy a nádor [vagy más személyek] magyar öltözetű tábornoki és huszár ezredtulajdonosi képeit, fekete-fehér reprodukciók esetében, főleg, ha főveg nélkül ábrázolták őket, meglehetősen nehéz egymástól megkülönböztetni. Ebből eredendően a publikációkban számos hibás meghatározással is találkozhatunk!⁸

⁵ Kais. Königl. Militär-Schematismus. Wien, 1878. 484., 497.

⁶ BARCY 1991. 43–44.; SZENTNEMÉNYI 1950. 47.

⁷ GÖDÖLLE–PALLOS 2014. 313.

⁸ PI. HANKÓ–KISZELY 1990. A képek között (oldalszám nincs)

A tábornoki és huszár törzstiszti (őrnagy, alezredes, ezredes) egyenruha (dolmány, mente, nadrág) szabása, díszítései ugyanis apró részletektől eltekintve jóformán azonosak voltak, a ruhadarabok színei viszont eltértek egymástól. Ezen kívül a tábornoki egyenruhához posztó leffentyűs coboly- vagy nyérc prémes kalpagot, a huszár egyenruhához viszont csákót viseltek. Bár előfordulnak olyan korabeli ábrázolások is, amelyeken a magyar öltözetű tábornokok is csákót viselnek gála egyenruhájukhoz.)

Testvére, **Rainer főherceg** cs. kir. tábornagy portréjának (53.10.5. ltsz., 62,5x73 cm) azonosítása nehezebb volt. Azt ugyan első pillantásra láttam, hogy egy tábornoki rangú Habsburg főherceg látható a képen, de személyét nem ismertem fel. Az azonosításhoz bizonyos a történeti segédtudományok körébe tartozó ismeretekre volt szükség. Láttam, hogy az ábrázolt személy a cs. kir. tábornokok által a XVIII. század legvégén – XIX. század elején viselt általános öltözetű tábornoki egyenruhát viseli, mellén az 1808-ban alapított osztrák császári Lipót Rend nagykeresztjének csillagával.⁹ A nyakában lévő Aranygyapjas Rend alapján feltételezhető volt, hogy egy osztrák főherceg, illetve m. kir. herceg látható a képen. A kutatást tehát erre a korszakra és a császári–királyi családra kellett kiterjesztenem. I. (II.) Ferenc császár–királynak 15 testvére volt. Először tehát köztük kerestem az esélyest. A leány testvérek – Mária Terézia (1767–1827), Mária Anna (1770–1809), Mária Amália (1780–1799) – eleve kiestek. Kiesett továbbá a korán meghalt Sándor Lipót nádor (1772–1795), Albert (1773–1774), Miksa (1774–1778) és az egyházi tiszet viselt Rudolf olmützi érsek (1788–1831) is. Ugyancsak kiesett Ferdinánd toscanai nagyherceg (1769–1824), Károly tábornagy, Napóleon asperni legyőzője (1771–1847), József nádor (1776–1847), Antal Viktor német lovagrendi nagymester (1779–1835) és János főherceg (1782–1859) is, akiknek számos ábrázolása ismert és ezekről elég hamar kiderült, hogy nem így néztek ki. Maradt tehát a testvérekből Rainer (1783–1835) és Lajos (1788–1831) főherceg. Miután róluk is sikerült ábrázolást találnom, így Rainer főherceg aránylag hamar azonosítható volt. A főherceg az 1808-as rendalapítást követő első adományozáskor kapta meg a köpenyén/felsőkabátján viselt Lipót Rend nagykeresztjét (1809. jan. 8.).¹⁰ Később (ismeretlen időpontban, de vélhetően az eredetileg itáliai/francia rend osztrák rendként való besorolását/adoptálását követően 1816 körül) a Vaskorona Rend, 1817-ben pedig a Szent István Rend nagykeresztjét is.¹¹ Miután e két utóbbi rendjelét itt még nem viseli, arcképét nagyjából 1809–1815 közé datálhatjuk.¹²

⁹ A Lipót Rendről: FELSZEGHY–RÁTVAY–PETRICHEVICH–AMBRÓZY (1944) 314–324.; BODROGI–MOLNÁR–ZEIDLER 2005. 47–55.

¹⁰ FELSZEGHY–RÁTVAY–PETRICHEVICH–AMBRÓZY (1944) 314.

¹¹ GÖDÖLLE–PALLOS 2014. 317.

¹² Rainer főherceg cs. kir. tábornagyként. A fotót lásd a borító 2. oldalán.

*Rainer főherceg Lipót Rend nagykeresztjének csillaga. A kerztszárak között jól látszanak az arany tölgyfa töretek. Ezek 1818-tól elmaradtak a rendjelről.¹³
(A borító 3. oldalán lévő festmény részlete)*

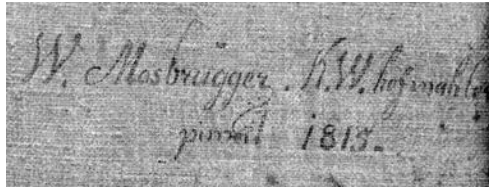
Mária Ludovika császárné–királyné portréjánál (53.19.24. ltsz., 62,7x76,3 cm) az keltette fel az érdeklődésemet, hogy az ábrázolt hölgy hermelin szegélyes palástot visel.

Mária Ludovika császárné–királyné

¹³ FELSZEGHY–RÁTVAY–PETRICHEVICH–AMBRÓZY (1944) 316., 321., 324. Ezek szerint az arany tölgyfa töret alkalmazását 1818. jan. 17-én eltörölték. BODROGI–MOLNÁR–ZEIDLER 2005. 48. szerint 1812-ben szűnt meg a tölgyfa töret alkalmazása.

Ebből gondoltam, hogy uralkodónó látható a képen. A mell alatt összefogott empire öltözet és empire karosszék valószínűsítette, hogy ez a kép is a XIX. század elejére keltezhető. Kezdetben Ferenc király 3. vagy 4. feleségére, Mária Ludovikára (1787–1816), illetve Karolina Augusztára (1792–1873) gondoltam. Miután a festmény hátoldalán szignált és keltezett: „W. Mosbrügger K(aiserliche) W(iener) Hofmahler pinxit 1815.” (magyarul: W. Mosbrügger császári bécsi udvari festő festette, 1815), rövid úton kiderült, hogy Mária Ludovika királyné az ábrázolt személy. Az azonosítás helyességét a királyné számos fennmaradt ábrázolása bizonyítja.

Mosbrügger udvari festő jelzése az előző festmény hátoldalán

Egy negyedik ugyancsak a zirci apátságból származó festményről eddig is tudtuk, hogy **I. (II.) Ferenc** császár–királyt ábrázolja (53.10.23. ltsz., 62x75 cm).

I. Ferenc császár–király cs. kir. tábornagyként

Az uralkodó a képen általános öltözetű cs. kir. tábornagyi egyenruhát visel, a Katonai Mária Terézia Rend és a Szent István rend nagykeresztjeinek vállszalagjaival, továbbá bal mellén a Katonai Mária Terézia Rend, A Szent István Rend és a Lipót Rend nagykeresztjének csillagjaival. Miután – Rainer főherceghez hasonlóan – a Vaskorona Rendet még ő sem viseli, az ő képe is 1808–1815 közé keltezhető.

Ferenc király ezen portréja erősen hasonlít egy másik, napjainkban is a zirci Ciszterci Apátság tulajdonában található festmény (kiállítva Zircen, a Látogatóközpontban) király ábrázolására. Ez a nagyméretű, egész alakos olajfestmény csaknem életnagyságban, egymás mellett állva ábrázolja Ferenc császár–királyt és Dréta Antal zirci apátot (1814–1823). Az uralkodó ugyanazt a tábornagyi egyenruhát és ugyanazon rendjelsort viseli, mint a Veszprémbe került képen. Még hajviselete is teljesen azonos. Mellette kis asztalkán itt is az osztrák, a magyar és a cseh korona látható. A király jobbáiban tartott, függőpecsétes, vörös kötésű okmányt – feltehetően az apáti kinevezést – nyújtja át a fekete-fehér rendi habitusba öltözött, nyakában apáti keresztet viselő Dréta Antalnak.¹⁴ A két kép közti szoros összefüggés nyilvánvaló. Szinte bizonyos, hogy a Veszprémbe került király portrét a jóval színvonalasabb, ma is Zircen őrzött egész alakos képről másolták.

A fentiek ismeretében igen valószínű, hogy portréja egykor egy sorozatot alkotott a másik három, most azonosított arcképpel. A király és a királyné képe párt alkothatott. A jelenleg keret nélküli képeken látható nyomok alapján megállapítható, hogy József nádor és Rainer főherceg képei egykor olyan keretben voltak elhelyezve, ahol mindkét keret képkivágata ovális volt. Így vélhetően az ő portréik alkották a másik párt. Persze nem zárható ki az sem, hogy eredetileg még több további arckép is tartozott az uralkodócsalád zirci galériájához, amelyek azóta elkallódtak.

Ferenc császár–király (Firenze, 1768. febr. 12. – Bécs, 1835. márc. 2.) hosszú uralkodásának (1792–1835) eseményei közismertek. Az 1792-től 1815-ig terjedő korszak – rövid megszakításokkal – szinte végig a francia forradalmi, majd napóleoni háborúkkal telt el. A bécsi kongresszust (1814/1815) követően a reakciós Szent Szövetség által több mint 30 esztendőre többé-kevésbé sikerült stabilizálni Európa békéjét. Uralmának jellegzetes tartozékai voltak a cenzúra, a titkosrendőr és a spicli, de egyben ez volt a reformkor és a Vormärz korszak is. A metternichi művet azután az 1848-as forradalmi hullám söpörte el végérvényesen.¹⁵

Habsburg-Estei Mária Ludovika királyné (Monza, 1787. dec. 14. – Verona, 1816. ápr. 7.) a Habsburgok estei mellékágából származott. Napoleon esküdt ellenségéként a háborús pártot (Károly főherceg) támogatta az udvarnál. A magyar nemzettől kapott

¹⁴ Dréta Antalról: HORVÁTH 1930. 187–189., 191., 202., 212–215., 237., 250., 252. I. Ferenc király 1814. aug. 19-én nevezte ki Zirc–Pilis és Pásztó apátjának.

¹⁵ Ferenc császár–király életéről, tevékenységéről: HAMANN 1988. 115–120.

poszonyi koronázási ajándékából 50 000 forintot egy magyar tisztképző akadémia felállítására ajánlott fel (1808).¹⁶ Nem rajta múlt, hogy a nevét viselő nagyhírű és tiszti generációk sorait kibocsájtó m. kir. Honvéd Ludovika Akadémia – a bécsi körök folyamatos gáncsoskodásai és halogatása miatt – ténylegesen csak 1872-ben kezdhetette meg működését. A királyné házassága gyermektelen maradt. Viszont igen nagy gondot fordított mostoha gyermekei – köztük a beteges trónörökös, a későbbi V. Ferdinánd király – nevelésére. Goethe hatására ismerkedett meg a német irodalommal, jóllehet német nyelvtudását soha nem érezte biztosnak. Tüdőbaj végzett vele fiatalon.¹⁷

József nádor (Firenze, 1776. márc. 9. – Buda, 1847. jan. 13.) több mint 50 éves nádorságának eseményei szintén meglehetősen ismertek. Mint az ország főkapitánya három ízben állt a nemesi felkelés élén (1797, 1805, 1809). Pest-Buda városrendezése, modern fővárossá való kiépülése körül szerzett érdemei kimagaslóak. Nádorrá választását követően kötelességének tartotta, hogy alaposan megismerkedjék hazánk történetével, jogszokásaival, törvényeivel, alkotmányával, intézményeivel. Folyamatosan Magyarországon (Buda, Alcsút) élt. Magyarul is megtanult. Olyan korszakban töltötte be fontos és gyakorta meglehetősen kellemetlen feladatokkal járó pozícióját, amikor koránt sem volt könnyű lavírozni, kiegyenlíteni a bécsi udvar konzervatív, gyakran kifejezetten reakciós törekvései, a részben aulikus hazai főnemesség szándékai és a haladó reformpolitikusok elképzelései közepette.¹⁸

A zirci képeken szereplő Habsburgok közül nálunk Magyarországon Rainer főherceg (Pisa, 1783. szept. 30. – Bolzano, 1853. jan. 16.) ismert a legkevésbé. Miután édesapja, Lipót, császárrá és királlyá léte előtt Toscana nagyhercege volt, 1790-ig ő is itt töltötte gyermekkorát. 1805-től katonai pályára lépett, ahol idővel a tábornagyi rangig emelkedett. A francia háborúk alatt többször helyettesítette távollévő legidősebb bátyját, Ferenc császárt. Bécs 1809-es francia megszállása előtt ő szervezte meg egyes hivatalok és műkincsek, gyűjtemények (pl. a házi, udvari és állami levéltár) Magyarországra menekítését. Otthonosan mozgott pénzügyi és gazdasági kérdésekben is. 1817-től 1848-ig a Habsburgok által ekkor megszerzett és frissen megszerzett Lombard–Velencei Királyság alkirályaként működött. Jóllehet mozgástere Bécstől erősen korlátozva volt, talán megkockáztatható, hogy legalább némileg hasonló szerepet játszott ezen észak-olaszországi tartomány modernizációjában, mint József nádor a reformkori Magyarországon. Bár az úthálózat megjavításától kezdve a közigazgatási, pénzügyi, katonai, ipari, tanügyi, egészségügyi, népjóléti reformokig számos területen igyekezett megjavítani az általa kormányzott területek népeinek életét, ennek ellenére feltehetően koránt sem kedvelték őt az olaszok, hiszen el kellett nyomnia a carbonariknak az olasz egység megteremtéséért (ugyanakkor a Habs-

¹⁶ RADA 1989. 26–29.

¹⁷ A királyné életéről: HAMANN 1988. 317–318.

¹⁸ József nádor életéről, tevékenységéről: DOMANOVSKY 1944.; HAMANN 1988. 188–190.

burg Birodalom egységének megbontásáért) folytatott mozgalmait. Közvetlenül az 1848-as forradalom előtt Veronába költözött, majd visszavonult az államügyektől. Ezután haláláig Bolzanóban (Dél-Tirol) élt és kedvenc foglalatosságainak, főleg a botanikának szentelte idejét, de érdeklődött a természettudományok és a művészetek iránt is.¹⁹ Magyarországon az 1809-es háború során tartózkodott hosszabb ideig, amikor Budán a polgári közigazgatást vezette.²⁰

Vélhetően az éppen aktuális uralkodópár arcképeinek kifüggesztése nem lehetett egyedüli eset a birodalom kolostoraiban, így Magyarországon sem. Hazánkban a Habsburg család magyar (nádori) ágát megalapító, népszerű József nádor portréja is illett ehhez az együtteshez. Rainer főhercegnek viszont egyelőre semmiféle a ciszterci rendhez fűződő kapcsolatáról nem tudunk, nem is beszélve bármiféle magyarországi kultuszáról.

A portré sorozatot alkotó festmények középszerű alkotások. Jelentőségük nem művészi kvalitásukban, hanem történeti (egyenruha és viselettörténet, falerisztika, inszigniológia) értékükben rejlik.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BACHÓ László (szerk.) (1930): A Magyar Kir. Honvéd Ludovika Akadémia története. Budapest.
- BARCY Zoltán (1991): Évszázadok egyenruhái. Budapest.
- BODROGI Péter–MOLNÁR József–ZEIDLER Sándor (2005): Nagy magyar kitüntetéskönyv. A magyar állam rendjelei és kitüntetései a Szent György-rendtől a Nagy Imre-érdemrendig. Budapest.
- DOMANOVSKY Sándor (1944): József nádor élete. I/1-2. kötet. Budapest.
- FELSZEGHY Ferenc–RÁTVAY Imre–PETRICHEVICH György–AMBRÓZY György (szerkesztőbizottság) (1944): A rendjelek és kitüntetések történelmünkben. Budapest, é. n.
- GÖDÖLLE Mátyás–PALLOS Lajos (2014): Szent István lovagjai. A legrangosabb magyar kitüntetés 250 éve. Kiállítási katalógus. Budapest.
- HANKÓ Ildikó–KISZELY István (1990): A nádori kriptá. Budapest.
- HAMANN, Brigitte (szerk.) (1988): Habsburg lexikon. Budapest.
- HORVÁTH Konstantin (1930): Zirc története. Veszprém. (Zirci Könyvek I.)
- Kais. Königl. Militär-Schematismus. Wien, 1878.
- RADA Tibor (írta és összeállította) (1989): A Magyar Királyi Honvéd Ludovika Akadémia és a testvérintézetek összefoglalt története (1830–1945). I. kötet. Calgary–Budapest.
- SENTNEMÉNYI Béla (szerk.) (1950): A szabadságharc katonáinak egyenruhái. Budapest. (Honvéd Levéltár és Múzeum Kiadványsorozata 1. sz.)

¹⁹ Rainer főherceg életéről, tevékenységéről: HAMANN 1988. 363–365.

²⁰ DOMANOVSKY 1944. 248., 285., 327.